

ФОТОЙ МЕЛЕШКО

ПОНД ДНІПРОМ

ПОЕМО-ДРАМАТИЧНІ КАРТИНИ

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПЛКА В ЛОНДОНІ
1967

diasporiana.org.ua

Відбитка з журналу «Визволъний Шлях»

З друкарні Української Видавничої Спілки в Лондоні
200, Liverpool Road, London, N.1.

ФОТОЙ МЕЛЕШКО

ПОНАД ДНІПРОМ

ПОЕМО-ДРАМАТИЧНІ КАРТИНИ

**УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА В ЛОНДОНІ
1967**

Відбитка з журналу »Визволений Шлях«

*Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd.
200, Liverpool Road, London, N.1.*

Д о в і д к а

»Понад Дніпром« — поемо-драматичні картини. Написано їх на-
прикінці грудня 1920 року в Калішському таборі, в якому інтерновано
кілька військових частин Армії УНР. Там же були і дві театральні
групи.

Режисер Чугай, ознайомившись із цим твором, зараз же взявся за
підготовку до вистави в просторому тaborовому театрі. На початку
квітня вистава відбулася з великим успіхом.

В травні 1921 року ген. О. Пилькевич, колишній головний інспектор
Армії УНР і мій безпосередній начальник, хотів видати п'есу друком,
але я вирішив ще раз опрацювати її. Та нездовзі я вийшов до Чехо-
Словацької Республіки на студії і про видання цього моого твору до
цього часу не старався.

В 1945 році 1-го листопада в таборі ДП у Галлендорфі знову знай-
шлися всі необхідні сили і артисти пп. Г. Манько та М. Тагаїв могли
успішно виставити одну, четверту, картину »Понад Дніпром«.

Автор

ДІЙОВІ ОСОВИ

Картина перша

1. Старий козак — Символ	11. Парубчак
2. 1-ий Повстанець	12. Ванька-червоноармієць
3. 2-ий Повстанець	13. Отаман повстанців
4. Командир-червоноармієць	14. 1-ий повстанець
5. 1-ий червоноармієць	15. 2-ий повстанець
6. 2-ий червоноармієць	16. 3-ий повстанець
7. 3-тій червоноармієць	17. Дід
8. 4-ий червоноармієць	18. 1-ий стрілець
9. 5-ий червоноармієць	19. 2-ий стрілець
10. 6-ий червоноармієць	20. Червоноармійці та повстанці

Картина друга

1. 1-ша жінка	7. Сидір-повстанець
2. 2-га жінка	8. Галина
3. Дівчинка	9. 1-ша дівчина — Настуся
4. Хлопчик	10. 2-га дівчина
5. Дід-рибалка	11. Марія
6. Петро-повстанець	12. Старий козак — Символ

Картина третя

1. 1-ий товариш	3. 1-ий парубок
2. 2-ий товариш	4. 2-ий парубок

Картина четверта

1. Старий козак — символ	3. Чорна постать — Символ
2. Русалки	4. Тінь — Символ

КАРТИНА ПЕРША

Ніч над Дніпром. Місяць то ховається за хмарою, то знову виглядає. За лісом — пожежа небо червонить. Вітер гуде. Ліс шумить. Дніпро, ніби лягне і хвилями б'є об скелюстий берег. Здалини, мов по Дніпрових хвилях котить, вітер пісню несе: «А вже років двісті як козак у неволі...» Раз-ураз пісня майже стихає і тоді чути сумне виття собак.

Врешті, тиша — в природі ніби все завмерло. Місяць вийшов з-за хмар. Та ось Дніпрові хвили викидають на берег старого, від ніг до голови сивого козака. Він повільно піднявся, поважно випростував свою постать, глибоко зіткнув і подивився навколо.

СТАРИЙ КОЗАК — СИМВОЛ:

— Ще й досі немає нікого тут.
Пустеля щільно землю обгорнула.
У-у, як сумно над Дніпром!
Навіть мене, козака старого,
Стискає жах за мертвє серце.
А вже років більш як двісті
Понад Дніпром ходжу,
Білою марою швендяюсь тут,
Шукаю долі, шукаю волі,
Бо тут Й занапастив.
І нема козацької долі — немає волі.
Мене старого — буревія степового,
Давно рідні діти забули,
Тільки Славута невмирущий
Все про мене пам'ятав.
У темні ночі, опівночі
З ним я розмовляв.
Та в ті ночі поторочі
Шепотіли мені в очі:
— Не тужи, ти духу козацький.
Прийде час і для тебе одинця,
Бо прокинеться твій народ.
І козацький твій дух старий
Запанує наново в людях!... —
— Так, а чи справді запанує?..
(Водить довкруги очима. По лиці
пробігає по смішка)
— Мамо, леле, Україно моя, мамо!
Ти ще й досі під московським караулом у тюрмі?
(Вигукуючи крізь плач)
— А де ж діти твої, де вони?
Розбуди ж ти їх раптом.

Нехай нікто більш не спить
На твоїх безмежношироких,
Ще й досі окупованих просторах.
Потряси — із сну підійми,
Бо без того — не здолати ворогів!..

(Замовж, підступає до скелі. Чути гарматні вибухи)

— Що я чую?! Гарматні вибухи лунають?

(Дивиться у далечін'я)

Ага, вже бачу, все я знаю:
Дикуни з темних дебрів півночі
Знову ордою притягли сюди.
На радість московським катам
Он на небі вогні червоніють.
Так чинили вони ще тоді,
Коли славну Козацьку державу
В руїну повертали, —
На потіху царям — все палили.
Та нехай!.. Те минуло.
Старими пожежами-вогнями
Україну тоді приборкали вони,
А новими — розбудять її.
Гори, палай, Україно, палай!
Нехай в огнях цих випікається
Нова доля для діток твоїх!

(Чути вибухи, постріли, людський гомін, рев худоби, геготіння гусей...)

— Що за лемент у пізню ніч?!

Якась банда сюди суне.
А куди ж тут подіться мені:
Впірнуть у Дніпрові хвилі,
В зеленім лісі заховатись,
Чи в степ широкий мені майнуть?

— Ага!..

(Побіг у ліс)

Вбігають два молоді повстанці

1-ий ПОВСТАНЕЦЬ: Ходім, ходім, вони, здається, ідуть сюди!

2-ий ПОВСТАНЕЦЬ: Так, до Дніпра прямують. Певно збилися з дороги.
Повідомимо отамана і тут насядемо ми іх!

Побігли. Входять червоноармійці, йдуть безладною
юрбою, кожний несе награбоване майно. Між рудими
москалями й косоокі монголи і китайці. Наперед
вискакує рудий, присадкуватий командир.

КОМАНДИР: Товариши, стійте! Розташуйтесь на цьому місці. Відпочинемо. Ху, як утомився я сьогодні. (Кидает на землю клунок, виймає з кишечника селянську хустку й втирає обличчя). Ну, дали ж ми сьогодні

самостійність хахлам! Усипали їм контрреволюційного червоного перцю! Дивись, хахлацькі морди, без дозволу задумали oddіляти себе від великого русского народу. Попробуйте ще раз, то ми вас і від життя відділимо.

1-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Да, попрацювали ми нині. Кого спіймали — кулю в лоб чи в груди. Чого взяти не могли — все до тла спалили, а їх майно і худоба пригодяться нам. Товаришу командире, куди ж це все поперли наші?

КОМАНДИР: У село, куди відійти наказано нам.

1-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ну, та й худоба в них розкішна. А хліб жеруть тільки білий. Ось, глянь на цей буханець хліба! (*Показує палянцю*). В нас, у Росії, вже й вівсянки в цей час немає. Та й землю вони »пашуть« не по-нашому. Хліба в них хороші.

КОМАНДИР: Да, солодкая окраїнушка оця Хахландія. От вони й зазбажали самостійності, щоб, значить, нам нічого не дати. Не дурійте, хахлики — самі візьмемо! На те й революцію ми в Росії підняли, щоб усе на рівні пайки в цілому світі розчибучити... Ха-ха-ха!..

1-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Нам треба буде, товаришу командире, сюди на постійне жительство з сімействами втягнутися. Хахлів потиснемо сюди-туди чи прямо в землю — і для нас місце тут знайдеться.

КОМАНДИР: Переїдемо на жительство, неминуче переїдемо сюди! Здушимо контрреволюційну хахлацьку гидру та й виберемо собі ділянки доброї землі. І тоді, під сонцем Малоросії, живіть та роздуйтесь, русські ребята. (*Деякі плещають у долоні. Павза*). Чи всі товариши вже зібралися тут?

Червоноармійці вигукують:

— Еси, всі разом пожарище покидали!

Так наказую вам тут розташуватись. Трохи відпочинемо. Якщо котрийсь хоче пити, то хлепнє собі з Дніпра води. Нам ось тут треба вирішити, що робити з цим майном. Дуже багато ми набрали його, немов не червоні вояки, а грабіжники.

Вигуки:

— Так, так!.. В одних майна багато, а в інших порожні руки!..

1-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Товариши! Я вношу пропозицію: валай усе на одну копицю, а потім по-рівному всім ріж!

Вигуки:

— Не даемо на це свого согласія!

Червоноармійці одні посідали, інші полягали, але всі міцно тримають у руках свої »трофеї«. На правому кінці стоять 2-ий червоноармієць, сперглий на рушницю, говорить ніби сам до себе.

2-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Барахольщики, грабіжники мізерні. Це називається червона армія, яка за пролетарський народ воює!

КОМАНДИР: Шо ти там собі під носом бурмочеш?

1-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Та це ж наш есерствуєчий монах. Його жодні наши вчинки не задовольняють.

КОМАНДИР: Мовчи! Я все діло розберу сам. Ну, так як — усе в купу? Ми правдиві комуністи, мусимо по рівній порції всі ділити...

2-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Не комуністи, а звичайні грабіжники!

З юрби вигукують:

— Ми не комуністи, а большевики! Ідемо за Леніним,
за товаришем Іллічом, бо він найбільше нам прав дає!

КОМАНДИР (*намагається заглушити голоси*): Хто там посмів виступати проти порядків трудових мас? Запитую я вас, хто? (*Всі мовчатъ. Павза*). Так, отже, товариші, коли хочемо комуністичного порядку, советської влади на цілій земній кулі, за яку проливасмо кров уже кілька років, так, значить, треба всім краяти по-рівному! Хто за таке краяння — підноси руку!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (*виштовхується наперед, з великим клунжком на плечах*): Я рішуче протестую!

КОМАНДИР: Тебе не питают!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: У нас, товаришу командире, є багато боягузів і ледацюг. Я бився до станньої краплі пролетарської крові, а тепер краяти мої трофеї?

КОМАНДИР: Мовчи!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Еге, мовчи... Ось, подивися — які мої руки в крові! Чи ж легко з хахлами воювати, га, легко? В яку хату не пробуеш заглянути, так все на тебе з-за кутів палять куцопали.

КОМАНДИР: Без твого докладу добре знаю війну з хахлами.

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (*поспішаючи*): Авжеж. Я хочу коротко сказати. Коли ціле село, для прикладу, червоний півень узяв під свої гарячі крила, щойно тоді хахли присмирніли. Я хотів собі дещо взяти, як належиться червоноармійцеві...

2-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Червоноармійцеві,крім рушниці та набоїв, нічого більше не належиться при собі мати.

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: А ти мовчи, чернецька твоя душа! Підрясник довгий належиться тобі на себе натягнути. Та й молись за хахлів Богу (*Сміх*).

КОМАНДИР: Залишіть, замовчіть, а то я вас... у Бога мать...

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Товаришу командире, не можу — дай докінчити.

КОМАНДИР: Кінчай, і нехай заціпить тобі!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Дякую. Я швидко. Раз, два — і в дамках!. . . Заскочив я в хахлацьку хату. Беру собі там, що під руки підвернеться: спідниці жіночі, пошивки з подушок, рушники здіймаю з суевірних образів та інші різні ліпші речі пхяю собі в мішок. Аж ось хахлушка хзп мене за плече!.. Все з рук у мене рве. Я не даю. А вона зубами мене за руку. Ось тут! (*показує*). Ах, ти така, падлюко! Речі свої я кинув, піймав її за коси та в морду, в зуби її та по носі. Діти вскочили в хату, я крикнув — вони втекли. Хахлушка кров'ю заливалась. Я кинув її на долівку і... (шепче командирові на вухо).

КОМАНДИР: Невже?!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ійбо, чесне слово, правду кажу!

КОМАНДИР (*сміється*): От так москвич!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Копнув її потім у бік чоботом — лежи, падлюко, та не кусайсь! І ось після цього я маю ділитись своїми речами? Хоч заріжте, я нічого не віддам!

Вигуки:

- Правильно, товаришу, хто що в бою здобув, того воно і є!
- Ні, ні, все докупи, і ріж по-рівному для кожного!
- Хто нічого не здобув, нехай здобуває. Ділитись не треба!

4-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (вигукує): А як я стояв на варті за селом, то не міг піти в бій і нічого не дістав, чорт візьми, так мені нічого не треба дати, га, не треба? Яка ж тоді в нас комуна? Ми, як передовики всіх народів, повинні, чорт візьми, показать світові, пролетаріятові всіх сторон, що ми вже справжні комуністи! Де хто що дістав — по-рівному край кожному, чорт візьми!

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Товариші, не вірте йому! Я бачив, на якій він варті стояв. Сидів з двома товаришами в саду, а біля них отакецька паляниця лежала (*показує руками*), копиця сала хажлацького та кварт зо три самогонки. У-у, нажерся, як вовк ягнятини, тхне від тебе іначе з самогонного апарату. А я воював! Жерти хочу, мов бувший московський купець. Тепер ділитись своїм добром з тобою, га, ділитись?

4-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: (кидається з п'ястуками): Брешеш ти, собако!.. Я тебе...

Бійка. Командир розтягає їх і стає посередині

КОМАНДИР: Товариші, до громадянської війни не допускаю!.. Пролетарський закон каже: »У комуні ніяких смертобивств та нанесення ударів на товариське живе тіло не дозволяється!..« Залишіть ваші баранячі настрої. У хажлацькій Україні є багато контрреволюційних сіл — дістанете все, що кому треба.

Вигуки:

- Правда, товаришу командире!

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Значить, товариші, хто що дістав, того й буде — розумієте?

КОМАНДИР: Не твоє діло! Я вам добре все з'ясував, а ти відступи кроків зо три назад — розумієш?

4-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Канешно, не його діло! Він туди ж — у колажеві ряди зі своїм свинячим рилом!

КОМАНДИР: Мовчи! Без моєї дозволу ніхто не сміє і писнути!

4-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ (набік): Оце називається свобода. Слова не дає сказати. Гірше, як за Миколая царя.

КОМАНДИР: Отож, товариші, відпочинемо й підемо далі. Ага, а де ж це ми тепер? (*Дістає з прибічної торби мату, роздибається, але нічого не розуміє*).

**З-поміж червоноармійців висувається наперед
парубчак — босий, обідраний.**

ПАРУБЧАК: Товаришу начальнику, я здешній-тушешній — знаю всі входи і виходи. Як треба — заведу й виведу, куди хочете. Тож я показав шлях до того села, що ви його до тла знічтожили.

КОМАНДИР: Добре, молодчино! Підеш зі мною. Будеш для нас провідником. Показуватимеш мені шляхи, що ведуть до контрреволюційних сіл. Ми тебе добре одягнемо, а потім у комсомольські піонери запишемо.

ПАРУБЧАК: Дякую, оце ж буде добре. А я все тут знаю (задоволено усміхається).

КОМАНДИР: Так от, товариші, я мушу докласти батальйонному командирі про всі наші лицарські вчинки, а зокрема про вчинки найхоробріших бійців-червоноармійців. Говоріть мені по порядку про всі ваші геройства і прочее...

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Я був у всіх найнебезпечніших положеннях. Стріляв хахлів, сам і церкву підпалив...

6-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Брешеш! Я був коло церкви раніше...

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ні, я раніше!.. Товаришу командире, я всю правду наверх пущу.

КОМАНДИР: Пускай, тільки раз-два, не тягни.

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Я все зразу — як по-писаному випалю. Віжу я прямо до церкви. Ви ж чули, товариші, як у дзвони видзвонювали? Значить, все село на бунт контрреволюційний скликали. Хацю на дзвіницю дістався та й «тузить» у дзвони. Здурув, чи що: почекай, думаю, тільки б мені добраться — згорить «опіюм для народу», а ти полетиши разом із церквою в димі у небеса.

6-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: А я вже тоді був під церквою!

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Був, то був, а церкву підпалив я, а ти поліз усередину.

6-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Товаришу командире, відberи йому слово... Він не до речі говорить. Яке ж тут геройство? Церква була дерев'яна, недавно пофарбована — і дурень підпалив би її.

КОМАНДИР: Змовчи! Хто тобі дозволив говорити? Валяй далі, коротко, ти (до 5-го червоноармійця).

5-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Підпалив я церкву, перехрестився і думаю: «Заскочу всередину, поки ще всю церкву вогонь не охопив і візьму собі щось на пам'ятку. Заходжу, дивлюсь, а він (показує на 6-го червоноармійця) вже хреста, золоту чашу та ще якісь опіюмні ритуали в мішок ховає!

6-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Бреше, бреше! Не вірте йому!.. То він пообідав усе золото, що було в хахлацькій церкві!

КОМАНДИР (з хитрим наміром): Мовчіть!.. Досить про це, завтра розберемо!

3-ій ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Ні, товариші, це діло треба зразу ж тут рішить. У нас, значить, комуна, чорт візьми, так треба все по-рівному ділити. Хрест поламати, чашу розтрощити і кожному по шматочку — на! Золото тепер дороже, коли одному його залишити, то він буржуєм стане, начхає із нас і до білих утече, чорт...

КОМАНДИР (несамовито вигукую): Мовчи!.. Я тебе розподілю! Нікоторої дисципліни пролетарської не визнає. Сказано ж: хто що дістав, того й буде, як трофей. (По павзі). Підкріпіться, хто чим має і підемо далі.

Червоноармійці дістають із клунків хліб, сало, горілку і т. п. Ідять, п'ють, розмовляють. 6-ий червоноармієць підсувається до командира і подає йому пляшку.

6-ий ЧЕРВОНОАВМІЄЦЬ: Це, командире, я для тебе приховав.

КОМАНДИР (бере пляшку, приглядається до неї, потім п'є): Смачний напіток (смакує). Що це таке? Вино не вино, а командирський напіток.

6-ий ЧЕРВОНОАРМІЄЦЬ: Це хахлацька наливочка, вишнівкою її звуть.

КОМАНДИР: Мудра хахлацька штука. Ніби так у жили полізла-попливла. (Гладить себе по череві). Ну й народець, оці хахлацькі морди, що не зготують, то обжертися можна (п'є).

Чути п'яній спів: «Ето будет последний і решітельний бо-о-ой!» Входить п'яній червоноармієць Ванька. На військовий мундир натягнув селянську свиту. Тягне за собою козеня на мотузку, а під пахою тримає сіно.

Червоноармійці вигукують:

— Ванька, Ванька, козеня з собою тягне! (Сміх).

ВАНЬКА: О-о, здраствуйте, товариши!.. А я гадав — погиб навіки, не знайду своїх. Хахли самого могли б »пришити«!..

КОМАНДИР: А на якого біса ти отого цапика тягнеш?

ВАНЬКА: Пригодиться, товаришу командире! Свіжене м'ясо буде. Все пригодиться. Що знайдеш у хахла-куркуля — забирай дощенту. Відомо, контрреволюція!

КОМАНДИР: Та й дурний ти — хіба хахли тримають кіз? Це ж цапик того єрея, синок якого видав нам усіх петлюрівців у селі.

ВАНЬКА: Чорт його візьми того єрея з його синком. Помилився я і спалив хату єрея. Іду вулицею — всюди горить, аж душа моя русская, широкая, радується. Дивлюсь: одна хата стоїть цілісінька та й сумує. Підпалив, щоб не стояла самітна на пожариці. Деся з'явились єреї, підняли гвалт... А мені що? Значить, коли революція, то всьому смерть! Пущай усе горить, щоб зникла зі світу хахлацька революція... (Прив'язує козеня до дерева і кидає йому сіно).

КОМАНДИР: А чому ти, Ванько, не пішов із нами і сам шатаєшся по селі? Дисципліну забув?

ВАНЬКА: Дисципліна — добре діло на війні, але ж і попоїсти, випити та одягнутись треба ж червоноармійській шпані! Га?.. Ну, і відбився від своїх. Піймав оце бідне козеня, щоб у вогні не спеклось, і гайда за вами. Ось краще дайте мені горло промочити, а потім і дисципліни вимагайте. Самі гам-гам та голь-голь, а я...

Чути рушничні постріли

КОМАНДИР: Товариші, до зброй, в лаву!

Червоноармійці скоплюються, метучня. Стрілянина наближається. Командир першим утікає, а за ним інші. Ванька присідає біля козенята і відв'язує його.

Вбігає повстанець, хапає Ваньку за плечі й вигукує:

»Друзі, сюди! Ось впіймав одну червону птицю!«

Вбігають повстанці. Наперед виступає молодий огryдний отаман, у військовій уніформі, добре озброєний. Ванька стоїть на колінах, з піднесеними вгору руками.

ВАНЬКА: Товариші, не вбивайте мене... Прийміть до себе... Я буду з вами комуну бити...

ОТАМАН: Ага, москалику, ти, мабуть, тому залишився, щоб до нас перейти?

ВАНЬКА: Так точно!

1-Й ПОВСТАНЕЦЬ: Ставай, голубчику на ноги, а то коліна заболять.

ОТАМАН: А це що? (показує на козеня). Та ж це цапик нашого Гершка? Хто його сюди притягнув?

ВАНЬКА: Це, це... я. Бігало по вулиці... Думаю, візьму його, щоб не скочило в огонь і не попеклося бідненьке...

ОТАМАН: Диви, який милосердний москалик! Козеня він пожалів, а наших батьків, матерів, навіть дітей малих — пече у вогні. Кацапська душа! (Повстанець штовхає Ваньку в бік). Стрівай, не бий, биттям його не направиш. Скажи, скільки вас було в нашему селі?

ВАНЬКА: Не знаю.

ОТАМАН: Признавайся, кажи правду, то хоч битим не будеш.

ВАНЬКА: Це в нас каральний батальйон...

ОТАМАН: Знаю, що каральний. Всі москалі для нас карателі. А ти скажи мені, скільки вас є в тому батальйоні?

ВАНЬКА: Три роти піхоти, одна батерія, шість кулеметів. Оце і все, що наступало на ваше село.

ОТАМАН: А всіх разом скільки було?

ВАНЬКА: Всі разом і наступали. гармати били по селі, а нас лавами погнали...

ОТАМАН: Бачив, що лавами, але скільки всіх було разом?

ВАНЬКА: Ага, ну, трися — їйбо, не більше.

ОТАМАН: Хто керує вашим каральним відділом?

ВАНЬКА: Батальйонний... Та так усіх і кинув...

ОТАМАН: Та ти дурником не прикідайсь, бо кепсько буде. Кажи як його прізвище?

ВАНЬКА: Значить, батальйонним у нас товариш Єгоров. Із старих офіцерів. Червоноармійці йому не вірять, потому, що він сьогодні червоний, а завтра може побіліти... Ротні командири з нижчих чинів — свої парні... Політрук — єврей. Порядки в нас поганувати.

ОТАМАН: Досить, порядки ваші я добре знаю. Звідки ви прийшли сюди?

ВАНЬКА: Ні, ми не прийшли, ми на вокзалі з вагонів висадились...

ОТАМАН: Не про це питань — в яких ви селах були, коли сюди приїхали?

ВАНЬКА: Та нас ганяють із села до села. Де тільки збунтувалися мужики проти совєтської влади, туди й нас посилають.

ОТАМАН: Як же ж не бунтуватись проти вашої паршивої влади, коли ви, бандити, опора тієї влади, по наших селах лазите, грабуєте, гвалтуєте, палите, мордуєте?!

ВАНЬКА: Я? Йібо, ні! Ось навіть козеня врятував...

Повстанці сміються

ОТАМАН: Ти скажи мені правду, скільки вас було на оцьому місці?

ВАНЬКА: Одна рота, і то не повністю. Я тільки прийшов. Утомивсь, поки дотягнув сюди цього цапика. Вони втекли, а мене лишили.

ОТАМАН: А так, хоч приближно, скільки вас тут було?

ВАНЬКА: Може, з 35. Докладно не знаю, не порахував.

ОТАМАН: Ану, обшукуйте його гарненько. Ти, голубчику, оцю свиту натягнув на себе в нашому селі? Не знаєте, чия вона?

2-ий ПОВСТАНЕЦЬ (*приглядається*): Та це, здається, свита Івана Сивошапки.

ВАНЬКА: Мене також Іваном звуть...

ОТАМАН: Ого, бачу, ти догадливий Іван. Значить, тій свиті однаково на плечах якого Івана їй бути, бо вже привикла до такого ім'я.

Повстанці сміються

ВАНЬКА (*скідає свиту*): Як вам шкода, то візьміть... Я її надів, щоб вогні не згоріла...

ОТАМАН: А що це в тебе за пазухою? (*Витягає гарний вишитий рушник, приглядається*). О, бачу, що ти відвідав і мою хату! Це ж рушник моєї сестри. Вона вишивала його своїми руками, але не для тебе, паскудо! (*Б'є його рушником по обличчі*). На шматки тебе роздерти треба, поганче. Кажи, ти підпалив і цю хату, з якої взяв оцього рушника?

ВАНЬКА: Ні, товариші...

ОТАМАН: Які ми тобі товариші, погана тварюко!

3-ий повстанець витягає з Ваньчиної пазухи червону блюзку.

3-ий ПОВСТАНЕЦЬ: А оця блюзка моєї сестри.

ОТАМАН: Видно, ти не одну хату відвідав і запалив. Навіщо тобі оця червона блюзка? Хотів із цього українського дівочого добра зробити своє московське «красное знамя»?

ВАНЬКА: Ні, я, я...

ОТАМАН: Що «я», «я»?.. Виправдуватись ще хочеш? Шукайте, в нього повинні бути й награбовані гроши.

1-ий ПОВСТАНЕЦЬ (*витягає з кишені Ваньки різні гроші*): І гроши є, пане отамане.

ОТАМАН: Бачиш, поганче, крім бідного козеняти, ще багато доказів про твої злочини знайшлося. А ти дурником прикидався, грабіжнику московський!

ВАНЬКА: Я не знаю, як воно до мене попало... Я, мое діло маленьке...

ОТАМАН: »Маленьке«?.. Грабувати, підпалити, мордувати кожного українця, що під руки попаде! І все це в тебе »діла маленькі? З котрої ти губерні?

ВАНЬКА: Калузької, гаспада! (Падає на коліна) Помилуйте, не вбивайте... Я піду з вами комуну бити... Я ж мобілізований!

ОТАМАН: Всі ви прикидаєтесь »мобілізованими«, як до наших рук попадете. А оте, що ми в тебе знайшли, ти таки сам »змобілізував«. Помилування хочеш?

ВАНЬКА: Я, я... Тов... (плаче).

ОТАМАН: Мовчи! (Подає команду): Два з рушницями — наперед! (Двоє повстанців виступають). Беріть — ведіть його!

ВАНЬКА: Товариші, гаспода... я, я... буду...

ОТАМАН: Розстріляний ось зараз будеш! Заслужену кару дістанеш.

Ваньку випроваджують

1-ий ПОВСТАНЕЦЬ (до Ваньки): Не пручайся, московський гаде, бо нічого тобі не поможе! Наша земля широка, чорна, плодюча й багата, в ній і для всіх зайд місце знайдеться!..

ОТАМАН: Одв'яжіть цього цапика та в ліс пустіть. Може, кацапська душа забажає по смерті у своєму місці бути, себто в тілі цапа.

2-ий ПОВСТАНЕЦЬ: Хитрий кацап, для порятунку своєї душі привів сюди козеня. Його душі давно місце в пеклі, а вона влізе в тіло цапа, бігатиме по лісах, аж поки Гершко або Берко не впіймає його та прив'яже на червоний шнурок... (Сміх).

ОТАМАН: А тепер, хлопці, досить жартів. Ставайте в ряди! (Повстанці незgrabно, ale поспішно виконують команду). Большевицькі карателі певно розділились на кілька відділів. Нам треба насамперед покінчити з тим, на який ми натрапили. Заберемо в нього зброю, озброймось, а потім уже легше буде покінчити з рештою карателів. Гадаю, що й сусідні села нам допоможуть. В цілій Україні залишили вони за шкуру кожному свого московського червоного лою!

Десь здалека доноситься пісня: »Ой гук, мамо, гук...« Павза. Пісня на мент ніби обривається, а потім знову бадьоро лунає.

Ось чуєте, здається, Тополівці співають?! Певно вже й вони пішли в похід. Це була б добра для нас поміч.

3-ий ПОВСТАНЕЦЬ: Пане отамане, ми знайшли тут кілька рушниць та клунки з нагробовими речами.

ОТАМАН: Рушниці — добрим стрільцям до рук, а клунки віднесіть до рибалок на переховування, щоб нам не заваджали. Та часу не гайте!

Отаман приглядається повстанцям. Вони озброєні, як то — рушницями, втінками рушниць, вилами, косами... Десь у далині пісня змішується із сільською музикою. Особливо чути бубон, що нагадує похідну музичку. Отаман зупиняє свій зір на дідусеві із заступом у руках:

А куди ж, ви, діду, мандруєте з цим заступом?

ДІД: А мандрую, сину, туди, куди ти нас ведеш.

ОТАМАН: Я веду молодих. Кожного свідомого українця, що повинен битись за рідний край.

ДІД: А хіба ж я не українець?

ОТАМАН: Українець, діду, може, навіть більш свідомий, як будь-котрий із нас молодих. Але ж ви старі, та й що зможете ворогові зробити вашим заступом?

ДІД: Е, не гудь, сину, моєї зброї! І вона нам може стати в пригоді. Якщо мені вже не бути добрим козаком, то хоч дозволь погребником бути для наших ворогів. (Сміх).

ОТАМАН: Ну, як так...

ДІД: Так, сину, так! Треба на якийсь час усім нам покинути свою домашню працю і йти Україну рятувати. Ось знову ходять чутки, що на нас іде якийсь Врагиль. Треба ж його не пустити, бо вже по прізвищу видно, що він наш ворог.

ОТАМАН: Правда, діду, правда. Москалі всіх кольорів однакові нам вороги-чужинці, які б вони не були, добра на нашу землю ще ніколи не принесли.

Чути постріли

ДІД: О, чуєш, сину!.. Ось і для мене є робота. Одного ворога вже менше... Я на старості двадцять п'ять років пас вівці на своїх степах. Призвичаївся до своєї смиренної роботи. Влітку, здавалося мені, і дня не проживу без отарі овець. Та ось насунули злі вороги на нашу землю та й понищили, забрали всю мою любу худобу. Що ж мені тепер робити? Піду з вами. І мій заступ нехай у пригоді вам стане (підносить його догори).

Вертаються повстанці, що випровадили Ваньку, звітують:

«Наказ твій виконали! Ворог «готовий», пане отамане!»

ОТАМАН: Добре, хлопці! Ставайте в ряди і чекайте моїх наказів.

ПОВСТАНЦІ: Слухаємо, пане отамане! До твоїх наказів ми готові!

ОТАМАН (до всіх повстанців): Підемо, панове, доганяти ворога, що наш рідний край руйнує, що народ наш мордує. Всіма силами рятуймо самі себе, бо з чужинців — ніхто нас не порятує. Тепер не час на довгі балачки, а час на тяжку і вперту боротьбу з москалями. Краще вмерти в боротьбі з піснею на устах, ніж знову попасті в довголітню московську неволю. Тож до праці, до боротьби! За мною, панове, вперед!

Гучні оклики повстанців:

— Слава!.. Слава!..

— Пісню, заспіваймо, пісню нашу невмирущу!

— З а с л о н а —

КАРТИНА ДРУГА

Над Дніпром. Таборовище старого рибалки. У глибині, подалі від Дніпра, курінь, а біля нього розвітане різне рибальське знаряддя — неводи, ятері, хватки і т. п. Блимає багаття, над ним, на триніжску — казан. Біля вогню бавляться діти — хлопчик і дівчинка. На стороні сидять дві жінки з немовлятами на руках. Десь у далині поблискусе і грямить. Гроза — наближається.

1-а ЖІНКА (*колише на руках немовля*): А-а-а!.. Спи, мое дитя, а-а-а!.. Спи мое дитя, поки ще не знаєш, яка доля зла-а-а!.. (*Павза*). Та де там не знає, знає вже й воно... Змалечку привчається пізнавати лиху долю на рідній землі. (*Павза*). А чи й ваше таке неспокійне (звертається до другої жінки).

2-а ЖІНКА: Ні, мое, дякувати Богу, мовчазне.

1-а ЖІНКА: Та й мое раніше тихонютке було. А ось як почали оті нехристи стріляти по селі, як стряснуло хатою, як забряжчали вікна, то воно переляжалось чи що. З того часу вгамувати не можу, плаче та й плаче.

2-а ЖІНКА: Ой, поперелякували вони нам не тільки дітей та людей, а й усе, що живе в селі.

*Від куреня до багаття прямує
дід-рибалка, цілій білий.*

ДІВЧИНКА: Дідуся, ци сколо звалиться каса?

ДІД (*присідає біля вогню, мішає кашу*): Скоро, голубко, скоро звариться.

ДІВЧИНКА: Я так хочу їсти!

ДІД (*підкладає патички до вогню*): Ось звариться і юстимемо. Щоб тільки не задошило і не залило нам вогню. Ач, як блиска і тримить.

*Жінки хрестяться: Свят, свят,
свят!..*

ХЛОПЧИК: Діду, а коли ви зробите мені свищик і сопілку?

ДІД: Зроблю, сину, зроблю. Дасть Бог день, і я тобі зроблю!

ДІВЧИНКА: А мені сцо зльобите, дідуся?

ДІД: Все зроблю.

ДІВЧИНКА: І мені сопілку?

ДІД: Сопілку.

ДІВЧИНКА: Я овищика не хочу, бо він тільки свисце, а сопілка глає.

ДІД (*мішає кашу в казані*): Зроблю тобі, дочко, сопілку — всім пороблю.

*Жінки щось пошепки говорять,
кивають головами.*

ДІВЧИНКА: А либи наловите?

ДІД: Наловлю.

ДІВЧИНКА: Лаків не хочу, бо вони кусаються, а либа ні — вона пльохенька.

ХЛОПЧИК: А мені наловіть раків — я їх не боюсь!

ДІД: Добре, діти, добре, все буде...

ХЛОПЧИК: Мені зробите рушницю?

ДІД: Зроблю.

ХЛОПЧИК: Піду бити комуну. Буду на них: пу-пу-пу!.. Ге-ге!..

ДІД: Так іх, синку, суччиних синів!

ХЛОПЧИК: Повбиваю, бо вони нам хати попалили.

ДІД: Авжеж.

ХЛОПЧИК: Повбиваю, бо вони комуна, а ми українці!

ДІВЧИНКА: І я уклайнка!

ДІД: Так, діти, всі ми українці. Та ось лиха доля знову до нас у гості прийшла.

1-а ЖІНКА: Ох, лиха, лиха... Хоч би хто вістку з села привіз про те, що вони, нехристи, наростили та чи й досі там жириють?

2-а ЖІНКА: Еге ж, два дні блукаємо в лісах понад Дніпром. Дякувати рибалкам, що хоч кормлять нас, якби не вони — зовсім охляяли б.

1-а ЖІНКА: Я вже й не думаю про своє господарство, тільки б довідатись, де подівся мій чоловік. Він же такий непосидящий. Певно понесло його з повстанцями. Що я робитиму, коли він, не дай Боже, десь покладе свою буйну голову. Та ні хатини, ні худобинки — одні малі діти на руках (*плач*).

2-а ЖІНКА: Та і я не знаю, де мій бідолаха подівся. Ой, Боже наш, Боже, завіщо ж на нас таку кару послав? (*плач*).

ДІД: Розгнівали Його святу волю.

2-а ЖІНКА: Розлізлись по полях і лісах, мов руді миші.

ДІД: Не могли жити так, як Він велів, от і наслав на нас таку кару. Сказано ж у Святому письмі: »Піде народ на народ, царство на царство, язик на язик, брат на брата, батько на сина, син на батька!.. Народиться під кінець світу антихрист та й почне переманювати людей до себе...« Святе письмо збувається. Антихрист той уже народився!

1-а ЖІНКА: Ой, народивсь, народивсь на наші хрещені голови, десь, каужуть, на Московщині...

ДІД: Авжеж, десь там у непроходимих дебрях, куди дух християнський не проникає. І хто пристане до нього, того накормить і напоїть, але горе буде тим, бо сказано: »Перетерпи до кінця — спасен будеш!«... Мусимо терпіти. Нехай антихрист нас випалює, руйнє, грабує, вбиває, але ми ніколи не пристанемо до його нечестивої спілки!

2-а ЖІНКА: Кажете, діду, ми перед Богом провинились. Може, й так. Але, що ж винні оці малі діти?

ДІД: За гріхи батьків своїх — мусять і діти нести кару. (*Сильно блискає і гриਮить*). Ач, яка гроза насувається!

ДІВЧИНКА: Дідусю, мені тут стласно. Куди ми заховаемось?

ДІД: А до куреня, дочки!

ДІВЧИНКА: Мамо, ходім взе додому, бо я тут боюсь.

1-а ЖІНКА: Підемо, дитянко. Ходи до мене. (*Дівчинка підходить, мама пригортає її до себе*). Підемо, голубко, тільки нема вже в нас дому.

ДІВЧИНКА: Хіба наса хата згоріла?

1-а ЖІНКА: Не знаю, серце.

ДІД (здіймає казана з триніжка, все забирає): Каша вже готова. Гадав, тут біля вогню й повечеряємо, а воно, бач, яке заходить. Не даром, дякувати Богові, дув такий вітер, що й човна не можна було спустити на Дніпро — накинув таки нам дощу.

1-а ЖІНКА: Ох, дув той вітер, дув. Господи прости, мов на погибель. Як запалили оті нехристи кілька хат з кінця, а вітер як підхопив огонь та як поніс, то так і закоптіло, ціле село загоріло. А вони ще й стріляють. Брятувати нічого не можна було, ледве самі живцем з пожежища втекли. Худоба реве, люди кричать, собаки виуть — ніби страшний суд настав.

Всі прямують до куреня.

2-а ЖІНКА (злякано): Чуєте, що воно там у лісі гомонить, хай Бог милує?

З лісу виходять два повстанці.

1-а ЖІНКА: О, та це ж наші — Петро і Сидір.

Повстанці підходять до жінок:

— Доброго здоров'я вам!

— Здорові були!

ПЕТРО: Це ж наші збегці!.. Коли б не ваш огонь, то ми, напевно, цю ніч...

1-а ЖІНКА (перебиває): Петре, ти не бачив моого чоловіка?

2-а ЖІНКА: І мого?

ПЕТРО і СИДІР: Бачили!

ЖІНКИ: Бачили?.. Скажіть, де він?

СИДІР (показує рукою): Там!

1-а ЖІНКА: Де там? Він живий?

2-а ЖІНКА: І мій живий?

СИДІР: Дякувати Богові — живі й здорові! Б'ються з ворогами, мов старі козацькі лицарі. Отаман нас послав довідатись, що большевики накоїли в нашему селі. Може, ви докладніше щось знаете?

1-а ЖІНКА: О, Боже ж мій! Та пощо ж його там понесло? Нехай би собі парубки воювали (плач). Діти мої, діти, що я буду з вами робити? (Друга жінка також тужиться).

СИДІР: Та чого ви розплакались? Нічого їм не станеться — повернутися! Вольшевики втікають. Вони були хоробрі доти, доки наше село не пустилося в одчайдушний бій. Тепер не те!.. Всі села повстають і женуть геть московську гідь. Ми вже відбили всю нашу худобу. Шість кулеметів і одну гармату здобули!

ДІД: Слава Богу! Коли б Господь милосердний зглянувся над нами і допоміг вигнати цих нехристів з нашої землі!

ПЕТРО: Якщо повстануть усі села, то від комуни в Україні не залишиться навіть того смердячого московського духу, що вони сюди принесли. Тільки треба не спати нам, а всім іти на ворога!

1-а ЖІНКА: А що, як вони ще більше наженуть сюди свого війська, що тоді ви зробите їм своїми куцопалами?

СИДІР: З куцопалів будемо ворогам у морди поцілунки ліпити...

1-а ЖІНКА: Тобі жарти, а ми що робитимемо?

СИДІР: Ет, баби, що робитимете? Будете сидіти в лісі над Дніпром. Наженуть нового війська — ще посидите. І так ніде подітись... Нас вдруге не спалять — немає вже що палити. А коли спалять сусідні села, то більше буде партизанів. Тоді не спроявлятимуть весіль, не ховатимуться поза вуглами, не накриватимуться від ворожої напасті ряднами на плечах, бо не матимуть ні того, ні іншого.

2-а ЖІНКА: Ой, говориш ти, Сидоре, ось як сумно...

СИДІР: Який тут сум, коли ворога вже б'ємо? У нашому селі також хитрували, казали: »Та нехай... Сидім собі нишком. Хтось і за нас їм відплатить. Може, ось незабаром Петлюра прийде з військом і врятує нас«. А ось тепер спалили село большевики, спалили і те »nehай«. На Петлюру більше не чекають, а самі пішли на ворога і б'ють його, та ще як б'ють!

ПЕТРО: Ми цієї ночі, недалеко ось тут, мало їх не насіли. Втекли, тільки одного впіймали.

СИДІР: Я насів на нього. Мав з собою Гершкове козеня. Тепер десь там у лісі »відпочиває«...

1-а ЖІНКА: Ой, лишенко, то він тут недалеко?

СИДІР: Не бійтесь — мертвий кацап не страшний. Він робить лихо, доки живий.

Бліскає, гризить. Жінки хрестяться.

ДІД: Гримить. Ходім до куреня. Починає накрапати. Ходім, а то каша вихолоне. (Відходить).

1-а ЖІНКА: Господи, коли б уже той Петлюра прийшов і врятував нас від московської напasti.

Всі відходять. Лишається тільки

Петро. По павзі, гукає:

— Сидоре, Сидоре, почекай, вернись сюди!

СИДІР (вертається): Що хочеш? Ходім до куреня. Попоїмо і підемо далі.

ПЕТРО: Ні, ні, не треба — у діда і без нас є кого годувати. Ходім!

СИДІР: Бачу — нетерплячка тебе б'є! За нею заскучав?

ПЕТРО: Та ні, не те...

СИДІР: Хіба не те, що з серця коханням мете?

Чути несамовитий регіт.

ПЕТРО: Що це?!.. (Дивиться в той бік, звідки почувся регіт. Павза). Якісь дівчата промайнули в темряві...

Вбігає Галина, за нею Настуся і Віра.

ПЕТРО і СИДІР (здивовано): Галина?... Куди це ти? Що з тобою?

Настуся і Віра хапають Галину,

притримують її.

ГАЛИНА (*пручається*): Пустіть, пустіть!.. Я не хочу жити!.. Скупаюся в Дніпрі. Русалкою стану, в лоскотуху перевернуся! Ха-ха-ха!.. О, хто це?! Тікайте від мене! Це большевики, москалі, червоні палії!.. Візьміть мене, дівчата, візьміть. Це душогубці, вони вбили моого батька, а матір огнем спалили!

ПЕТРО: Що з нею?

СИДІР: Що вона говорить?

НАСТУСЯ: Хіба не чули?

ВІРА: Ще не знаєте?

ПЕТРО і СИДІР: Що таке?

НАСТУСЯ: Галина — кругла сирота.

ПЕТРО і СИДІР: Як?

НАСТУСЯ: Батька Галини розстріляли. Мати кинулась з розпачу в огнище й згоріла. Все це відбулось на очах скатованої Галини — розум її того не витримав...

ПЕТРО: Батька Галини розстріляли?

СИДІР: А мати згоріла?

(*Обидва мов остаються*)

ГАЛИНА: Нема в мене батька, а мати он в огні горить та пісню про козацьку долю співає... Мій брат Антін пішов у бій з ворогами. А коханий Симон на поміч Йому не приходить з козаками. Ха-ха-ха! Ось я в Дніпрі пошукаю старого Хмеля з його козаками, ото він чосу задасть ворогам! Ха-ха-ха!.. Пустіть, пустіть!.. (*пручається*).

НАСТУСЯ: Галино, Галино, заспокійся!

ГАЛИНА (*ніби трохи приходить до себе; дивиться поважно, коротка паузя*): То оце Петро і Сидір? Наші лицарі сільські... Чому ж ви тут? Антона самітнього лишили. Він у бій на ворога пішов, а ви в лісі заховались? Москаликів жаль вам? Боїтесь, щоб вас червоне лихо не взяло? Не заховастесь, воно всюди вас знайде. Ха-ха-ха! Боягузи, чи ви бачили Антона? Чого ви тут? Може, оце назустріч Симонові в далеку дорогу пустилися?

ПЕТРО: Ми бачили Антона. Він сюди нас послав. А Симон скоро прийде. Петлюровська армія вже недалеко.

ГАЛИНА: Недалеко? Кажеш — недалеко. Бач, який ти, Петре, брехунець. Ха-ха-ха!.. Козаки вже марширують, а мій коханий Симон попереду тверді кроки відбиває!.. Біганину на одному місці завели та, здається, вже й спізнились. (*Напружено дивиться*): Он, я бачу, моя мати в огні догоряє і свою журну пісню доспівує... А я?.. Я навіки зосталась сиротою.

ДІД (*виходить з куреня, гукає*): Хлопці, хлопці, де ви забарілись? Ходіть вечеряті, бо вже каша задубіла!.. (*Наближається*).

СИДІР: Зараз, діду!

ДІД: О, а ви де, дівчата, тут узялися?

НАСТУСЯ: Запровадила нас Галина сюди.

ДІД: Галина? А що з нею — хвора? Ходім до куреня.

Входить Марія, молода вчителька, на перенісі тримає окуляри.

НАСТУСЯ: О, ось і Марія Марківна! Ви не вертаєтесь назад?

МАРІЯ: Ледве вас знайшла. О, і хлопці тут?.. (*Прикладає Галині руку до чола*): Голова гаряча.

ГАЛИНА: І ви прийшли до нас? Ось Петро каже — козаки вже недалеко. Ваш чоловік повернеться додому. І Симон буде коло мене. Та й будемо потім усі разом з нашого пожарища печені каштани тягати!.. Ха-ха-ха!..

ДІД: Ей, дівчино, щось з тобою не тее... Ведіть її до куреня. Там з цілющого зілля одваром я напою її. Проспітися і під ранок соловейко нам зашебече.

ГАЛИНА (*ралтом починає співати*): »Не щебече соловейко рано на калині« ...

Галина завзято співає, інші допомагають їй, але потім вона заливається несамовитим сміхом. Всі здригаються, сміх далеко котиться по Дніпрі і у далині відчується подвійно розбитого луною. Галину беруть під руки і провадять до куреня.

Петро і Настуся лишаються самі. Павза.

ПЕТРО: Розкажи мені, Настусю, докладно, що зробили московські напасники з нашим селом?

НАСТУСЯ: Майже до тла спалили. Багато людей вимордували — оце й все.

ПЕТРО: А мої живі?

НАСТУСЯ: Живі. Згоріло ж усе. Та в розpacн не впадають. Он Антонові, вашому отаманові, найбільше горе вчинили.

ПЕТРО: Добре, що він ще нічого про те не знає, а то з лютості кинувся б на ворога з такою відчайдушністю, що й сам у запалі міг би загинути. Його і так доводиться стримувати, такий дуже палкий.

НАСТУСЯ: Він, певно, по відомості оце вас послав?

ПЕТРО: Так, послав, але навіщо тобі про це знати?

НАСТУСЯ: Не бійся, Петре, таємниця я наших не зраджу ні кому.

ПЕТРО: В нас так умовлено: ні кому нічого не говорити, що маємо робити.

НАСТУСЯ: Але ж ти знаєш, що злого я вам не бажаю.

ПЕТРО: Знаю, і слухай ось мене: Антін послав нас довідатись, що сталося з нашим селом. Це не є таємниця. Полум'я палало широко й далеко людей сповіщало про катинський чин катів. А от друге завдання (*тихцем*) — маємо листа доручити отаманові в Холодний Яр. Треба когось знайти, щоб пішов до наших та докладно розказав Антонові. А ми підемо далі.

НАСТУСЯ: То, може, я з Віркою піду до Антона? Де їх треба шукати?

ПЕТРО: А ви здібні на таке діло?

НАСТУСЯ: О, ще нічого не сказав, а вже не віриш нам?!

ПЕТРО: Та ні, не те, Настусю... Воно таки й небезпечно...

НАСТУСЯ: Тепер, коли вогнями нас припекли, я нічого не боюсь!

ПЕТРО: Добре, згода. Я пораджусь із Сидором. Підете — менше нам роботи буде. Та й справа скоріше піде. За твою ж допомогу — колись щиро віддачусь тобі.

НАСТУСЯ: Це моя повинність, і я подяки не приймаю. От я тільки хотіла сказати тобі... (засоромилася і замовкла).

ПЕТРО: Що сказати?

НАСТУСЯ: Та... Не час тепер про те говорити.

ПЕТРО: Чому не час?

НАСТУСЯ: Перед нашими очима відбувається страшна руйна рідного краю. Кров'ю він залитий, в огнях палає. Але моєго кохання ніхто не зруйнus, і в огнях воно не згорить... Галини, моєї подруги, шкільної товаришки, матері її та всіх помордованіх людей до болю мені жаль. Недавно я плакала, але ти все з думки мені не сходив. Все так кортіло побачитись з тобою... Оце аж не віриться, що ти ось тут, коло мене...

ПЕТРО: Так, Настусе, я тут, біля тебе! Та недовго... Одному коханню я не смію тепер віддаватись — не час для того! Гадаю, що й ти це добре розумієш і не гніваєшся на мене?

НАСТУСЯ: Ні, ні, Петре, не гніваюсь! Від боротьби відривати тебе не смію я. Всі ми мусимо рятувати Україну, щоб вона, сумну пісню співаючи, не вмерла у ворожих вогнях.

ПЕТРО: Так, Настусе, так... (Раптом озирається): А де ж це подівся Сидір?

НАСТУСЯ: Він пішов з іншими до куреня.

ПЕТРО: Ага, вони біля куреня. Ходім і ми туди, я все розкажу йому...

НАСТУСЯ (здережує його): Почекай, я ще щось хотіла... Ага, забула. Та ось оцим я все тобі скажу!.. (Палко цілує Петра). А тепер — з Богом! Іди, йди!.. Борись за Україну! І коли станеш козацьким лицарем, то й про мене не забудь. В золотому жупані переможцем повертайся, а я тобі пишну зустріч у новій хаті влаштую!

ПЕТРО: Настусю! Скажу тобі — вогні, кулі й вороги погані не страшні мені. І віру велику маю, що швидко самостійну Україну здобудемо!

Кидаються одне одному в обійми, цілується. Входить
Сидір, дивиться на них і чухається в потилицю.

СИДІР: Агов!.. Ви ще й досі тут? ..

Петро і Настуся раптом відступають
одне від одного.

ПЕТРО (збентежено): Знаєш... Сидоре, нам не треба йти на зарище нашого села...

СИДІР: Авжеж, чого? Настусю ти вже побачив, поцілувались. Свої пекучі справи вдало покінчив...

ПЕТРО: Залиши свої жарти. Краще вислухай мене.

СИДІР: Говори — вислухаю мудроці твої.

ПЕТРО: Тільки вибач — умови не дотримав...

СИДІР: І Настусі все розказав?

ПЕТРО: Та...

СИДІР: Так і знов. Ну, ось мені закохані. Адже, треба перед дівчиною повеличатись: »Дивись, мовляв, Настусю, який я лицар, ось куди мене отаман посилає!..« Е, та вже пізно. Треба якнайшвидше якось таємну справу з дівчачого засвідчення рятувати. Кажи мерщій, яку »постанову« з Настусею ти виніс?

ПЕТРО: Настуся з Вірою підуть до отамана Антона, а ми звідси підемо просто до Холодного Яру.

СИДІР: Ум-гм... (По пазі): А Настуся згоджується?

НАСТУСЯ: Я піду!

СИДІР: А Віру не треба й питати. Вона ланею на край світу пострибає, щоб тільки побачитись із Павлом. А ти вже й гасло вибовтав?

ПЕТРО: Ні.

СИДІР (підморгнув): Значить, поцілунками уста було заціплено тобі?

НАСТУСЯ (сорохливо): Та де там!.. Які там поцілунки?..

СИДІР: Гарячі, мов млинці... Не відпекуйся — і так не повірю. Отже, підеш, Настусю, на Спечаківку. Там, під лісом, коло шляху, сидітиме один наш партизан. Можливо, на Вірчине нещастя, це буде якраз Павло. Підійдете до нього і ненароком скажете: »Дуб!. Коли відповість — »Зелений«, значить — віддавайтесь без гріха в його розпорядження. Коли б там нікого не було, то біля шляху в лісі стоїть лісникова хата.

НАСТУСЯ: Знаю, колись ми в нього воду пили.

СИДІР: І добре напилися... Зайдете знову ніби водиці хліснути. А коли б вам пити не хотілося, то вліпіте там котромусь із наших, може й самому отаманові, палкого поцілунка. Оце тобі й уся премудрість. Зрозуміла?

НАСТУСЯ: Досить добре зрозуміла. Тільки по поцілунки туди не піду.

СИДІР: То набери їх з півсотні на дорогу від Петра. Для цього діла — я на хвилину відвернуся (відвертається, смеється). Готові, так гаразд. Одне завдання вже виконане!

Входить Марія.

МАРІЯ: Ага, добре, що ви ще тут. Я коло Галини забарилася. Ледве заспокоїли її. Дід-рибалка — добрий захар. Напоїв її одваром з якогось зілля, і вона заснула. Ви йдете до своїх?

ПЕТРО: Ми посилаємо туди дівчат.

СИДІР: Самі маємо інший напрямок.

МАРІЯ: Яких дівчат?

ПЕТРО: Вірку і Настю.

МАРІЯ: Добре, то піду з ними і я. Але одна з нас мусіла б залишитися при Галині.

СИДІР: Може, маєте, Marie Марківно, відомості добрі?

МАРІЯ: Навпаки — недобрі вісті несу я. Я ж радила Антонові — підготуватися нишком, але активно не виступати, поки я не повернусь.

СИДІР: Але ж червоні терпець наш підпалили.

МАРІЯ: Так, вони спровокували вас — це правда, а ви на них з куців кулями сипнули та дай Бог ноги... Нехай би ще трохи пограбували, зате село уціліло б і люди були б живі. Оці ж поодинокі виступи доведуть лише до того, що ворог — по одному та по двоє сіл — зруйнує цілу Україну. Люди, решті, зневіряться, а коли настане відповідний час, тоді на загальне повстання їх уже не підіймеш.

ПЕТРО: Але ж доки маемо чекати?

СИДІР: На кого надіяється? Палять і розстрілюють — таж тому ворог лізе в Україну! І ми мусимо боронитись.

ПЕТРО: Кажіть, Marie Марківно, які ж ви недобрі вісті несете? В нас же справи йдуть добре. Ворогів розтрощили — вони втікають.

МАРІЯ: Втікають та не всюди. На фронті логано. А в тому ж головна надія була. Троцький кинув на фронт кінноту Будьонного. Розбито, ніби, українську армію. Вона відходить до Польщі. Большевики бундючно святкують по містах свою перемогу. Масові, але поодинокі »косо-вильські« дядьківські повстання треба припинити.

СИДІР: Погано, коли так. Що ж маемо робити, коли дядькам самі накажемо вила і коси поховати?

МАРІЯ: Не треба в зневіру впадати. Час ніби таки на нас працює. Почекаємо — побачимо. А щоб рук даремно не складати — мусимо міцні партизанські загони зараз же творити. »Всеукраїнський Центральний Повстанчий Комітет« провадить енергійну підготовку до загального повстання. Завтра побачусь з Антоном — багато дечого маю докласти йому. А покиць — ходім відпочити до рибальського куреня (*пішли*).

Вдалік знову бліскає і грямить. На хвилину в природі ніби все завмирає, тільки чути плескіт Дніпрових хвиль. У лісі, на скелі, показується старий козак — Символ. Хвилину стоять, роздивляються навколо, потім опускається вниз і наближається до Дніпра.

СТАРИЙ КОЗАК-СИМВОЛ:

— Тоді, коли ось тут крик зчинився,
Я шмигнув та й сів собі під дубом.
Нудьга прикувала до дерева мене.
Не знаю — чи я заснув, чи скам'янів,
Але підвєстись я ніяк не міг.
Скільки просидів — не відаю того.

(Водить очима по небі)
Пізно, пізні скоро заспівають.
І зникай, старий приблудо!

(Ходить, тримається за голову)
Щось ніби нове відчуваю в собі я,
— Досить блукати мені марою!

Дістану крила на дні глибокого Дніпра
Та й полечу-полечу на степи!
Над усію Україною літатиму,
Мов орел ширококрилій той.
Літатиму й гукатиму: Вставайте!
Настав пригожий час.
Либонь, слушна вже пора...
Але тяжко якось мені, тяжко,
Як ніколи не було ще так.
Ні, я мушу ще раз родитись
Або по смерті ще раз умерти,
І не блукати марою понад Дніпром!
А ось тепер — не живий і не мертвий я.

(Замислився)

— Так, так, відродитись повинен я.
Володарем я мушу стати моого краю!
Дітям моїм — повинністю моєю є
Дати певний, тривкий заповіт
На панування в ріднім краю своїм!
З того світу рідний батько прогнав,
Що Московії я Україну з дуру піddав,
Що козацьку долю занапастив.
Я мушу всі права повернути
Рідному моєму народові.
Ех, як тяжко тепер зробити тес.
Легко оп'янів московський хміль
Українського Буревія Богдана Хмеля.
Легко він упав на ворожу постіль
Та не легко ось тепер встати.
Вміло заколисав — міцно приспав.
Ах, за серце гад московський мене смокче.
Що зі мною, що дістесь зі мною?!

Я ж, ніби не живу, а вже років з двісті,
Мучусь, мучусь, ось на цьому місці.
А долі нема — мами нема!...

(Водить очима, ніби божеволіє).

Он мої бідні дітки-сирітки
Роєм по травиці бігають,
Тернові віночки на головах у них,
Уквітчані пахучими цвіточками.
Широкий степ кривавим цвітом,
Ось бачите, як рясно вже зацвів.
А сонце гріє, як і колись гріло.
Солов'ї щебечуть, як і колись щебетали...
А там?!

То мерці, то забиті!.. Діти України
Мертвим покотом лежать на зеленій траві!
Траву вітер злегка колише,
Нахилається — та цілує мертвосонних дітей.
Прощається з ними зелена трава.
Ха-ха-ха!.. Смішні стали живі люди,
Он блукають з дітьми матері,
Бо ніде подітись — спалено їм хати:
Цього знову захотіли московські кати.
Ха-ха-ха!..

(Його сміх страшний, трагічний, потрясає до глибини душі. Чути музику. Спочатку якийсь сонет, що повільно переходить у похоронний марш).

А це що?!.. (Павза). Ха-ха-ха!..
На українському цвінтарі весілля справляють.
Справляйте! Ха-ха-ха!

(Уважно прислухається).

О, ні, ні, це вже не весільної виграє!
Похоронним походом ця музика гуді!
Ага, вже знаю, догадавсь:
Москва Україну на цвінтар проводить.
Похоронний свій марш виграє.
Гм-у... Ха-ха-ха!..
Які сміхоторні москалі!
Вони вже триста років хоронять Україну,
А вона стоїть на місці непохитна, мовчазна,
Мов зелений дуб Ярослава, князя-мудреця!

(Знову зміняється).

О, ні, ні, не поховаєте таки!
Поки блукає мій козацький дух
Отут, понад старим Дніпром,
Поки Дніпрові хвилі пливуть у Сине море, —
України вам не поховати, не поховати!
Я, козацький дух, втілюся в прийдешників моїх,
І ви швидко відчуєте козацьку нашу міць.
А вас, катів-напасників, перед Богом проклянущі!
Будьте ви прокляті, про-кля-ті, про-кля-ті!..

*Спускається у хвилі Дніпра. Останні
його слова ніби вже лунають з води.*

— З а с л о н а —

КАРТИНА ТРЕТЬЯ

Тиха місячна ніч. Свіжі руїни палацу. Занедбаний старий сад позаростав буряками. Чути гуркіт і тріскотню: десь доруйновується будинок. Торох-котять вози.

*Лунають вигуки: Втікайте, хто там є всередині,
бо зараз на ваші голови впаде стеля!*

Павза. Потім сильний грохіт — упала стеля.

Чути гучний сміх. Знову запанувала тишина.

З саду прокрадається обідраній «товариш», водить очима довкола.

1-ий ТОВАРИШ: Іди сюди, товаришу, тут нема нікого. То десь далі серед ночі поглиблюють соціальну революцію... Ось тут вона вже поглиблена так, що дзлі нікуди... (*Дивиться на руїни*). А все ж це наших, більшевицьких рук діло!

Виходить другий «товариш», також обідраній.

2-ий ТОВАРИШ: Що ти тут бурмочеш?

1-ий ТОВАРИШ: Кажу, колись тут був панський палац, а тепер — народне добро... Отут ми, чорт візьми, і відпочинемо. Треба вирішити, що нам далі робити.

2-ий ТОВАРИШ: Може в цьому советському розбудовуванні й заночуємо. Далі йти не можу — ніг під собою від болю не чую. Жерти хочу, мов вовк голодний (*сідає на землю*). Сідай, товаришу!

1-ий ТОВАРИШ (*сіє*): Ну, як же нам бути, га? От прокляті хахли — наперли нам червоним перцем п'яти...

2-ий ТОВАРИШ: Так, бахнули для прикладу по нас. Тільки що прийшли в село, розташувались, поснули, а хахлацькі бандити наскочили на нас. Ротного командира, дубину-дурака, на місці до постелі пришили... Сволоч, він хотів, щоб я дав йому половину того золота, яке я придбав собі в церкві. Ех, довелось покинути все. Хто завчасно прокинувся — кинувся втікати, але мало нас урятувалось.

1-ий ТОВАРИШ: Як то сталось, що хоч ми встигли дати ногам знэти?

2-ий ТОВАРИШ: Еге ж, дурний я датись хахлам у руки. Накрутів свої »колеса« і катай, як паротяг!... (*Павза*).

1-ий ТОВАРИШ: А знаєш, Гріша, що?

2-ий ТОВАРИШ: А що?

1-ий ТОВАРИШ: Ану встзвай, я огляну тебе проти місяця, а ти мене.

2-ий ТОВАРИШ: Це ж на якого біса?

1-ий ТОВАРИШ: Та на такого, чи можна нам у такому вигляді, чорт візьми, живими з Хахландії вибратись. Чи не пізнають нас, що ми червоними карателями були?

2-ий ТОВАРИШ (*встав*): Це ти добре діло вигадав.

1-ий ТОВАРИШ (ходить навколо другого, оглядає його): Так, одітий ти нічогісенько собі, чорт тебе візьми!.. Правдивий тобі московський бося-циюра! Якщо хахли московських бояків не чіпають, так усю Україну в такому вигляді пройдеш і чорт життя твого не візьме! От ще б трохи »кафтанишку« твою розірвати на спині (розриває).

2-ий ТОВАРИШ: Та досить, а то з плечей ще зсунеться!

1-ий ТОВАРИШ: Ну, то й досить. (Ще раз оглядає другого): Чудесно, чорт візьми!

2-ий ТОВАРИШ: Почекай, а тепер я тебе огляну. О, бісова ти сільська душа необразована! Та в тебе ж досі на твоему ослячому чолі висить ще оця жидівська зірка! (Зриває її і кидає на землю). Ще й мене були б через тебе, дурню, хахли для прикладу »пришили«.

1-ий ТОВАРИШ: Це дійсно — як же я, чорт візьми, забув?

2-ий ТОВАРИШ: Забув, бо дурень ти великий. Затри земелькою те місце, де сиділа ця п'ятикутна комуна.

*2-ий товариш бере землю і затирає відбитку
зірки на картузі.*

Надінь — подивлюсь. Добре, ніби й непомітно, яку погибель для нас ти на чолі носив. Одят твій такий, що вважати тебе за порядну людину ніяк не можна. Хахла ж, брате мій, не обдуриш — він і по духу пізнає, хто ти.

1-ий ТОВАРИШ: Так, кажеш, підозрілий вигляд маю? Що ж нам вигадати, чорт візьми, щоб хахлів обдурити?

2-ий ТОВАРИШ: Не знаю. Покищо те й вигадали, що в того лісного дядька за свої добрі шинелі виміняли ось це дрантя. Так уже й доведеться пробиратись на свою »родину«.

1-ий ТОВАРИШ: Ні, почекай... (*Mirkuje*). А знаєш що?

2-ий ТОВАРИШ: А що?

1-ий ТОВАРИШ: Давай ми, чорт візьми, навчимось по-хахлацькому говорити!

2-ий ТОВАРИШ: Та й дурень ти великий!

1-ий ТОВАРИШ: Чому?

2-ий ТОВАРИШ: Хто ж тут навчитъ нас?

1-ий ТОВАРИШ: А самі якнебудь... Нам багато не треба — знати б так декілька слів і все.

2-ий ТОВАРИШ: Яких? Ану говори!

1-ий ТОВАРИШ: Вот, вот, чорт візьми, как его... чорт... може, ти, Гріша, пам'ятаєш якесь хахлацьке слово? Ти ж чув, як вони говорять?

2-ий ТОВАРИШ: Та чути чув...

1-ий ТОВАРИШ: Так і катай!.. Я якраз нічого не можу пригадати. Страшенно жерти хочу, тому й не лізуть мені в голову хахлацькі слова.

2-ий ТОВАРИШ: А я не хочу істи, га? Разом же ми волочимось по лісах, мов якісь звірі.

1-ий ТОВАРИШ: Почекай, я пригадав! Нам би тільки знати, як попросити в хахлів »хлебушка«, от і все.

2-ий ТОВАРИШ: Гаразд. Нехай буде по-твоєму. От я, наприклад, хахол, а ти проси в мене »хлебушка«. Почую, які слівця ти репіжти будеш.

1-ий ТОВАРИШ: Ні, Гріша, я буду, чорт візьми, хахлом... Ти москвич, столичний житель, а я — селяк. Ти вчений — різні там образовання у Москві придбав.

2-ий ТОВАРИШ: Придбав і от, наприклад, знаю, що ти дурень!

1-ий ТОВАРИШ: Чому?

2-ий ТОВАРИШ: Ти гадаєш, що в Москві хахли живуть чи що? Коли б вони там жили, то певно й хліб би в ній був, а то — де хахли, там і »хлебушка«.

1-ий ТОВАРИШ: Да, да, ладно, Гріша, я хочу, щоб усе було якнайкраще, а ти вже й сердишся. Будь уже ти хахлом, а я в тебе попрошу »хлебушка«, бо без цього нам, чорт візьми, не обійтись.

2-ий ТОВАРИШ: Ну, так починай.

1-ий ТОВАРИШ (відходить від 2-го товариша на кілька кроків, обертається, скідає картуза й кланяється): Дай Бог здрastовать, дядюшко! Ми люди подорожні, не їшли, мало не подохли. Не відмовте нам за гроші чи подаянням ради Христа боханець білого хлібца!..

2-ий ТОВАРИШ (скрутлив дулю): На, товаришу, получай білий боханець на дорогу!

1-ий ТОВАРИШ (скипів, кидаеться з п'ястуками): Я тебе, чорт візьми!.. Я до тебе про »хлебушку« по-доброму, а ти мені фігу?

2-ий ТОВАРИШ (вихопив ножа з-за халяви): Ну, товариш, ти не дуже тес... А не то — »пришию« отут на місці (замахується ножем) і чорт тебе візьме... Ти ще не знаєш, з ким діло маєш!...

1-ий товариш відскакує. Обидва схильовані.

Павза. Ходять люди-туди — настрожені.

1-ий ТОВАРИШ (риється у кишенях): Гріша, не сердься. Свої ж ми люди і почнемо оце битись? (Сідає). Сідай — закуримо. (Витягає з кишені тютюнове листя і мне в руках). Візьми! (Подає тютюн і папір). У тебе є вогонь?

2-ий ТОВАРИШ: Нема.

1-ий ТОВАРИШ: І в мене — чорт візьми!..

2-ий ТОВАРИШ: Дай кремінь — ножем викрешу.

1-ий ТОВАРИШ (подає кремінець): Ось на — а тубку маєш?

2-ий ТОВАРИШ: Не маю.

1-ий ТОВАРИШ: Жерти хочеться та ще й закурити не доведеться. Почекай, я смикну з твого кафтана вати, а ось загориться. (Висмикує зі спини 2-го товариша пучок вати, подає). Пробуй, чорт візьми!..

2-ий ТОВАРИШ (креше, обидва жадібно дивляться на іскри, вата не горить; кідає кремінь і вату, цигарку рве, ножа ховає за халяву): Який розумний — захотів, щоб звичайну вату іскра запалила.

Залунав постріл рушниці. Обидва припали до землі.

1-ий ТОВАРИШ: Ху, чорт візьми, гадав, що вже по нас палять!

2-ий ТОВАРИШ: Боягуз, і мене злякав. Тож десь далеко стріляють. Мабуть, парубки на селі куцопалазми свої любовні порахунки зводять. (Пауза).

1-ий ТОВАРИШ: Ходім оглянемо ці руїни, може знайдемо там щось попоїсти.

2-ий ТОВАРИШ: Да, да, піди, пошукай. Там на сонці печені блинці під стіною лежать ...

1-ий ТОВАРИШ: Ех, скоріше б додому добрatisь. Заліз би, чорт візьми, на горище, зарився б у сіно і пролежав би ціле літо, щоб ніхто не зінав, що я на світі є. А ти, Гріша, куди думаєш податись, га?

2-ий ТОВАРИШ: Не знаю. Та й ти ще не поспішай зариватись у сіно на горищі. Виберись раніше живим з цієї Хахландії.

1-ий ТОВАРИШ: Та якось проберемось. Завтра візьмемо напрям до залиниці. Там швидше своїх знайдемо.

2-ий ТОВАРИШ: К чорту з своїми!.. Знову скажуть з хахлами воювати — досить з мене вже цього ...

1-ий ТОВАРИШ: І видумав же якийсь дурень оцию війну та революцію. Ех, як добре жилось у селі за Миколи-батюшкі. »Пошаматъ« і випити було що. Дівки тобі, гармошка!.. Всі тобі »вдовольствія«... А тепер не життя, а мучення. Розкажи, Гріша, як ти в Москві, матушці-столиці, в старі часи проживав?

2-ий ТОВАРИШ: Та сказати — не гірш, як ти в селі. Коли в Москву я попав, не пам'ятаю, певно, ще маленьким був тоді. Я з »блэтних«¹. Кидатись на мене з п'ястуками — не раджу. Я, товаришу, з юнацтва навчився ножем бити прямо в серце!..

1-ий ТОВАРИШ: Та забудь, Гріша, вже про те.

2-ий ТОВАРИШ: Так, отже, зі мною не жэртуй. Я вихованець московської Хітровки², а не глухого села.

1-ий ТОВАРИШ: Чував про ту Хітровку. Намірявсь і сам туди дістатись та війна на перешкоді стала. Я також коні »водив«³... З батька не було що потягнути. Ну, я і привчивсь до самостійного життя ...

2-ий ТОВАРИШ: У мене свіжий гріш водився. »Купиши« собі, щоб ніхто не бачив те, що без доброго догляду лежить. Накрутиш »колеса«⁴ і гайда на Хітровку, а там тебе знають. Бах, бах по руках, гроші в кишеню і гайда в корчму імені графа Льва Толстого, де не сміла поліція заходити. Або »фраєром«⁵ облюбуеш і »басмана«⁶ Його з кишені вивантажиш. П'еш потім, гуляєш!.. А тепер що? Був придбав собі цінне барахло та й покинув, бо хахлацькі душі так на »педалі« мені натиснули, що ледве живий утік.

1-ий ТОВАРИШ: Ех, і я мусів кинути, а добрих речей був уже доволі придбав.

1) Из злодіїв.

2) Московський злодійський базар.

3) Значить — крав.

4) Московські злодії ноги називають »колесами«.

5) »Фраєром« злодії звуть того, що мають обікрасти.

6) »Басман« — течка з грішми.

2-ий ТОВАРИШ: Да, да, тепер не те. Чорт вигадав на наші блатні голови комуну. Радо б жив у Москві і працював по-своєму фаху. Та що ж — роботи немає, бо з буржуями вже покінчили. Та й тяжко блатному тепер прожити, бо вся Росія за злодійський фах ухопилася. Товариш Ленін сказав: «Крадь накрадене», а воно вже доводиться перекрадати в злодіїв крадене...

1-ий ТОВАРИШ: Да, тяжкі часи настали... Скажи, Гріша, тюрми ти відвідував?

2-ий ТОВАРИШ: Аякже, де ж ти бачив, щоб вихованець Хітровки та тюрем не відвідував? Там образовання різного наберешся, знайомства добре заведеш. Я тільки в революцію вирвався із Всеросійської центральної тюрми Бутирки. Блатні уважають цю тюрму за високий інститут. У ньому можна дістати повне злодійське образовання.

1-ий ТОВАРИШ: А завіщо ж тебе, чорт візьми, мучили в тюрмі?

2-ий ТОВАРИШ: За те, що дурнів учив, як треба охороняти своє добро. Е, та хіба ж мало в мене було різних ділов. Ніж гострий за халявою не даром же я ношу. Коли б оце не такий дурний час, то я б і тебе навчив, як треба на світі жити. (*Павза*). Доведеться знову зробитись комісаром, бо інакше не проживеш.

1-ий ТОВАРИШ: А ти вже й комісаром був?

2-ий ТОВАРИШ: Аякже, всі права для того маю. Я ж тюремний інститут пройшов... Та й не великих мудрошів треба, щоб стати комісаром.

1-ий ТОВАРИШ: От би тобі знову комісарчиком зробитись, з я в помічники, чорт бери, до тебе! От ми пожили б, випили б і закусили!..

2-ий ТОВАРИШ: Да, да, я тому й на Україну пішов, щоб пропхатись у комісари. Тут ще не все товариши розікralи — можна б солодко пожити, тільки оці хахли нахабні... Швидко можуть послати до біса в гості. (*Павза*). Так, підемо шукати якогось притулку на ніч.

В саду гучно зареготала сова.

1-ий ТОВАРИШ (злякано): Що це, Гріша?! Мені чомусь тут страшно. Чи не водяться у цих руїнах чорти?

Обидва озираються.

2-ий ТОВАРИШ: Ходім скоріше звідси!..

*Нахилились і наміряються утікати, але в цей
мент у руїнах палацу закричав пугач:*

— А-пу-пу-ваав!.. А-пу-пу-вазв!..

*Обидва припали до землі. З гущавини саду, при-
гнувшись, виходить парубок із втинком в руках.
Оглядається, махає рукою — кличе. До нього під-
бігає другий парубок із такою ж зброєю. Націлю-
ють свої втинки на товаришів і вигукують:*

— Вставайте, руки дотори! Хто ви такі?

Товариши схопились, піднесли руки, трясуться:

— Да, ми вот, вот!..

1-ий ПАРУБОК: Ага, »вот-вот! Значить, з Московщини сюди прийшли, большевицькі душі, вчити нас, »як какати« по-вашому?.. Стійте, не рухайтесь, поки ми порадимось, що з вами робити. То як, Миколо, на місці бах-бах, чи допит слідчий ще зробимо?..

2-ий ПАРУБОК: Та я такої думки, що можна б було без слідства — бах-бах на місці.

1-ий ПАРУБОК: Ну, то і я приеднуєсь до цієї резолюції... Бери ти правого, а я лівого на мушку!... (*Націлюється*).

1-ий ТОВАРИШ (*викрикус*): Товариші, как же...

1-ий ПАРУБОК: Мовчи! Ніяких тут нам »якаків« не розводи!.. Палимо, Миколо!

2-ий ПАРУБОК: Почекай, я такої думки, що може б відправити їх до батька Махна в штаб. Явдоха повернулась сьогодні з Байбарівки і казала, що Махно вже недалеко... .

1-ий ПАРУБОК: Кажеш, до батька Махна їх? А ви стійте, не рухайтесь!

2-ий ПАРУБОК: Я такої думки, що з них нічого путящого не здереш. А Махнові вони ще може пригодяться. Чув, що перед сніданком він большевиків там тес... А перед обідом комуністів у »розход« пускає, перед підвечірком взагалі всіх товаришів у рай посилає...

1-ий ПАРУБОК: Ну, то нехай твоя пропозиція буде для них моя постанова. (*До товаришів*): Так ось бачите, ви хоч і кацапські бісові душі, а ми вас майже помилували. А коли махновці постинають вам голови, то це вже не наша зина. Не треба було вам із вашої кацапендії своїх голів сюди нести. Оце й усе. А тепер слухайте моєї команди: Струнко, кругом, кроком руш!

Виходять. Парубки пристівують: »Остануться товариші і більше нічево«... З-за лаштунків чути голос:

— Та йди рівно, не хитайсь, а то ми вас зараз на правець поставимо!

— З а с л о н а —

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Темнувато. Десь здалека доноситься пісня: »Ой у лузі та ще й при березі...« По хвилині випливає місяць з-за хмар. Над Дніпром висока скеля, обросла диким хмелем. Старий козак, прихилившись до цієї скелі, ніби дрімає, вслухується в пісню. Пісня стихає, чути якусь музику. Дніпрові хвили викидають на берег русалок у зеленім кушері. Вони обступають старого козака. Кружляють навколо нього, чіпляють йому цвіточки, пропулють лоскотаги, сміються. Козак сумно поглядає на них. Русалки, повільно починають виводити навколо нього танець, — все швидше й швидше танцюють. Вітер розвіває іхні білі коси. Врешті русалки немов у повітря літають над козаком.

СТАРИЙ КОЗАК: Чого ж хочете від мене?

Нечисті білі духи ви!
Залиште на самоті мене, залиште.

(Русалки сміються)

Чого регочете пекельні душі,
Що тут веселе ви бачите?
Завіцьо мучите мене ніч-у-ніч
Так ось третє сторіччя?
Ех, ви русалки, безжурні лоскотухи!

Музика грає щораз швидше. Русалки, мов метелики, літають навколо козака. Ось музика наче громом загреміла. Десь півень тричі кукурікнув. Русалки кидаються у Дніпро, козак дивиться їм услід:

По Дніпрових хвилях покатались.
Пошукайте собі іншого грішника.
Я хочу бачити справжніх жінок,
А не оцих дніпрянських русалок,
Нечистих духів, лоскотух нехрещених.
Я хочу бачити жінок — борців хоробрих,
Щоб стали помічницями моїми,
А не тільки лоскотухами самими.
А ці квіточки причеплять, полоскочуть
Та й вся ото від них порада.

(Павза. Козак відриває з грудей
квіточки і кидає на землю)

І вирішив я мандрувати в далеку дорогу.
Полечу я в широкий простір, полину.
Попід небеса віщою кометою блисну я
Та й спущуся, сяду серед степу
На високій сарматській зеленій могилі,
І дух свій старий козацький — війну,

Розвію по всій широкій Україні!
Нехай він будить приспаних дітей.
(Ходить мовчки, тре чоло, зітхає.
Здалека долігає сильне):
— Йд-у-уу!.. Йд-у-у-у!.. Йд-у-у-у!..

З'являється висока, мов гора, чорна постать; не видно ні
ніг, ні голови, повільно посувается далі і мов трубить:
— Йд-у-уу!.. Йд-у-у-у!.. Йд-у-у-у!..

Постать віддається і вже з далечі чути, як над Дніпром
могутньою луною лунає: «Йду!» Козак притулився до зеленої
скелі й дивиться вслід тому «Йду»:

Не розумію!...
Давно я понад Дніпром блукаю,
А чогось такого ще не бачив і не чув.
Тільки й мовило воно: «Йду! Йду!»...
А хто йде, куди йде —
Ані одним словом не промовило.
Але могутнє, аж страшне воно.
(Мовчить. Водить очима навколо.
Від його погляду листя на деревах
мов дрижать і в'янє).

Ха-ха-ха!.. Коли на добре,
То ходи, ходи понад Дніпром,
А якщо на лихо-зло — то не раджу!
Бо тут я ходжу — козацький дух старий,
І кожного непроханого гостя піймаю я —
На дно Дніпра навіки затягну!
(Знову вмовкає. Лице його то про-
яснюється, то хмариться, мов чорна
хмара на нього насуває)

Знову так тяжко мені,
Москвинська підступна зрада
Гадюками за серце смокче старого козака.

(Береться за голову)
Ех, доле моя, мамо моя!
Чому не маю такої сили я,
Щоб земну кулю міг піймати за чуба
Та так стряснути сильно нею,
Щоб луснула кора її жорстока!
Може б мозок землі прокинувсь
Та добре зрозумів,
Що годі блукати мені отут мэрвою,
Бездушним духом моого народу!
Ех, аж плач мене бере!..
(Витирає кулаком очі)

Мамо Україно!
Здригнись, проснись, порви кайдани!
Молю тебе, молю, благаю!

*(Падає на коліна і підіймає
руки до гори)*

Прийми Ти дух мій в свої обійми,
Бо тяжко так блукати йому!...

(Зміненим голосом, безнадійно)

Ніхто не відзивається:

Земля не чує — спить,
Дніпро ні слова не говоре,
Мати-Україна мовчить,
Мов те мертвє море.

Зовсім темніє. Козак припадає до землі, гірко плаче.

Мамо, прокиньсь, не спи!

Привітай діток своїх
В новій хаті своїй.

Чути фантастичну музику. Бліскнуло — розвиднілось. На високій зеленій скелі стойть біла жіноча постать, ніби бліскавичним світлом осяяна. Місяць кидає проміння на козака.

ТІНЬ (говорить ніжним, жіночим голосом):

Чому плачеш,
Козацький духу ти старий?

КОЗАК (мов спросоння, підіймає голову, стойть на колінах):

Га?!.. Що таке, хто такий?

ВІЛА ТІНЬ:

Я — мати твоя!
Я не забула все ще тебе, а ти —
Мій сину, живий і не вмреш ніколи!
Після твоєї переславської зневаги
Я в москвицькі кайдани попала
І заснула під московським караулом,
Та й проспала віки мертвецьким сном.
А дух твій, сину мій —
Взяли в неволю москалі.
Довго-довго за гріхи покутував ти.
Багато переніс ти пекучих мук,
Тяжких страждань у загробному бутті.
— Але ніхто не вмре без волі
Найвищого Творця всього на світі.
Кажу тобі, козацький геніо минулого,
Я вже не сплю під московським караулом,
Я кличу до боротьби дітей моїх!
А ти, старий козацький духу,
Знову провідником будеш!
Йди, йди!.. Втілися в народ,
Не ходи марою понад Дніпром —
Не мучся, більш не страждай!
І порвіть останки кайданів Москви!
І станьте рівними для рівних,
Вільними для вільних!

По-лицарськи бороніть свої права.
Нехай ворог знову тремтить від ваших ударів.
А я з вами — від віку і до віку, з вами!
Благословляю тебе, мій сину,
На нову боротьбу та нову перемогу!
Йди, не барись — тебе чекають!..
Козак хоче кинутись до Тіні,
але вона зникає.

СТАРИЙ КОЗАК: Мамо, мамо!
Візьми мене з собою!..
О, та ж нікого тут нема?
(Розглядається, тре чоло)
Що це було: Дійсність, примара чи сон?
(Міркує)
Ні, це здійснена дійсність прийшла,
Доля моя, мама моя! —
Викликав, виплакав, діждався!
(Чугти сурму, військовий бубон.
Музика грає похід)
О, вже чую!
Грають на козацький збір!
(Радісно)
Так, нарешті!.. Музика України
Заграла в бойовий похід!
Лечу і я туди, до бою!..
(Виймає шаблю)
О, моя шаблюко!
Довго ти відпочивала на дні глибокого Дніпра
Та слухала казку тихої води.
Прийшов час, і я з дна дістав тебе.
Ходім же скоріш, до бою ходім!
Невидним провідником стану я,
А ти, шаблюко, рубатимеш неволю.
І підіймемо великий народ —
Поставимо знову на ноги Його.
Долю верну, права верну!
Воскрес козацький дух — воскресла Україна.
Появляється постать України.
Вперед, до бою — там чекають!..

Козак біжить уперед. Схоплюється сильна буря. Гремить, блискає. Вие вітер. Ліс шумить. Дніпро хвилюється. Музика десь грає похідний марш. Темніє...

— З а с л о н а —

— Кінець —

